

СЕКЦІЯ 6 ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 332.142.6

Касич А.О.

*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту
Київського національного університету технологій та дизайну*

Діденко Є.О.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту
Київського національного університету технологій та дизайну*

Черняхівська М.В.

*магістрант
Київського національного університету технологій та дизайну*

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ВИРІШЕННЯМ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ

У статті узагальнено теоретичну базу управління екологічними проблемами у контексті підвищення відповідальності бізнесу та держави у сучасних умовах. Визначено рівні екологізації функціональних сфер діяльності підприємства у контексті забезпечення імплементації екологічних питань у систему управління сучасним підприємством. Запропоновано складники моделі екологічно-відповідального підприємства.

Ключові слова: екологічні проблеми, управління, відповідальність, модель.

Касич А.А., Діденко Е.А., Черняховская М.В. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ РЕШЕНИЕМ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ

В статье обобщена теоретическая база управления экологическими проблемами в контексте повышения ответственности бизнеса и государства в современных условиях. Определены уровни экологизации функциональных сфер деятельности предприятия в контексте обеспечения внедрения экологических вопросов в систему управления современным предприятием. Предложены составляющие модели экологически ответственного предприятия.

Ключевые слова: экологические проблемы, управление, ответственность, модель.

Kasych A.O., Didenko E.O., Chernyakhovska M.V. THEORETICAL AND ORGANIZATIONAL ASPECTS OF ENVIRONMENTAL PROBLEMS MANAGEMENT

The article describes the theoretical basis of environmental problems management in the context of increasing the responsibility of business and the state in modern conditions. Also, the levels of environmentalization of functional areas of the enterprise in the context of ensuring the implementation of environmental issues in the management system of a modern enterprise were determined. The components of the model of ecologically responsible enterprise are offered.

Keywords: environmental problems, management, responsibility, model.

Постановка проблеми. Економічні інтереси людства привели до порушення розвитку природного середовища не лише в окремих регіонах, де розвивається промисловість, а і у глобальному масштабі. Всі негативні зміни (зменшення озонового шару, глобальне потепління, поширення пустель, забруднення води) поступово приводять до зменшення простору для господарської діяльності та збільшення витрат на мінімізацію негативного впливу результатів попередньої діяльності.

В Україні за роки незалежності на фоні падіння величини ВВП спостерігалось пропорційне зменшення обсягу загальних викидів, однак це не свідчить про збереження екологічних нормативів. Це відбувається, оскільки в країні продовжується експлуатація раніше створеного виробничого потенціалу, який характеризується високим рівнем зносу та невідповідністю сучасним технологіям за екологічними характеристиками. Питання переробки відходів виробництва та життєдіяльності загалом винесені за межі актуальних та тих, що потребують першо-

чергового вирішення. А тому питання екологічної відповідальності набувають особливого значення та потребують системного вирішення на всіх рівнях управління економікою: *на рівні підприємств*, які повинні активізувати здійснення програм природоохоронного характеру задля зменшення негативного впливу на навколишнє середовище міст, де вони знаходяться; *на рівні регіонів*, місцева влада яких повинна формувати політику розвитку з урахуванням реальної екологічної ситуації та стимулювати впровадження заходів зі зменшення техногенного навантаження на територію; *на рівні держави* – через розроблення та реалізацію стратегії збалансування економічного та екологічного розвитку, основним складником якої має стати програма переробки відходів різного походження.

Перераховані вище та інші проблеми не є принципово новими для України, однак потребують вирішення, зважаючи на те, що, *по-перше*, екологічна ситуація в окремих регіонах країни набуває ознак загрозливої; *по-друге*, забезпечити активізацію еко-

номічного розвитку, ігноруючи екологічні цілі, у сучасних умовах неможливо; *по-третє*, результати у сфері екології не можуть бути швидко отримані, а отже, ця сфера потребує застосування комплексу управлінських заходів на всіх рівнях функціонування економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання вирішення екологічних проблем через розроблення та реалізацію багаторівневої політики певним чином розглядаються як зарубіжними, так і українськими вченими. Так, екологічні питання у контексті формування теоретичних основ стійкого розвитку суспільства у своїх працях досліджували: Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов [9], В.В. Доброльський [4], В.Я. Шевчук [10] та ін.

Дослідженню екологічної відповідальності безпосередньо бізнесу присвячено роботи О.О. Веклич [1], О.А. Грیشної [2], А.О. Касич [7], В.М. Кислого [8], В.М. Шаповала [12] а також С. Банерджі [13], Д. Холтбрука [15], М. Портера [16] та ін. Питання екологічної відповідальності стали об'єктом досліджень, які проводяться на регіональному рівні [14], глобальному рівні [18], у розрізі окремих секторів та галузей [17]. Надзвичайно важливим є формування багаторівневої державної політики з урахуванням рівня техногенного навантаження, на чому наголошено у роботі [6].

Одним питання імплементації екологічних цілей у систему управління на українських підприємствах залишаються невивченими.

Постановка завдання. Мета статті полягає в узагальненні наявної теоретичної бази процесів управління екологічними проблемами та формуванні на цій основі системи їх організаційного забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останніми роками у світі відбувається суттєве загострення екологічних проблем, які приводять до необхідності зміни акцентів у розвитку людства, окремих країн, підприємств та застосування програм багаторівневого управління екологічною відповідальністю.

Екологічна відповідальність є складним соціальним та еколого-правовим інститутом, який існує у двох формах: еколого-правовій (юридична відповідальність) та еколого-економічній (економічна відповідальність). Саме з таких позицій досліджується екологічна відповідальність у науковій літературі та потребує управління у практичній сфері.

З юридичних позицій екологічна відповідальність виникає в результаті дії екологічного законодавства, яке визначає нормативи здійснюваних підприємствами викидів. В економічному аспекті екологічна відповідальність визначає величину витрат, які несуть підприємства на сплату податків, пов'язаних зі здійсненням викидів. Варто також наголосити на важливості моральної відповідальності, яка повинна виникати у бізнесу та трансформуватися у розуміння необхідності зниження негативного впливу на навколишнє середовище за рахунок фінансування витрат на придбання нового, більш екологічного обладнання; впровадження у виробництво більш екологічно-безпечних видів продукції; створення систем очищення відходів виробництва. Останні напрями витрат повною мірою належать до морального складника бізнесу та ігноруються в багатьох країнах світу (в тому числі в Україні).

Бізнес у усіх країнах світу вибудовується на основі протиріччя інтересів: економічних – система повинна бути здатна на постійній основі збільшувати обсяги виробництва товарів та послуг та уникати секторальних дисбалансів; екологічних – під

контролем повинно бути збереження ресурсної бази та уникнення надмірної експлуатації відновлюваних джерел, однак це вимагає

витрат від бізнесу; соціальних – питання соціальної справедливості та комплексного розвитку суспільства набувають значущості, особливо в умовах загострення і економічних, і екологічних проблем.

Загалом варто розрізняти:

– екологічну відповідальність людства – формування міждержавних інститутів, які би забезпечували чітку ідентифікацію глобальних екологічних проблем та розроблення загальних підходів до їх вирішення;

– екологічну відповідальність держави – запровадження нормативно-правових, економічних та суспільних орієнтирів для розвитку виробництва в контексті вирішення екологічних проблем, які є у державі;

– екологічну відповідальність бізнесу (підприємств та підприємців) – дотримання чинних та розроблення нових (прогресивних) нормативів щодо впливу на навколишнє середовище у процесі господарювання;

– екологічну відповідальність окремої особи – розуміння, визнання та дотримання всіх вимог щодо ліквідації відходів побутової життєдіяльності.

Відповідно питання екології та викидів є об'єктами управління:

– на рівні міжнародних інститутів та організацій, оскільки вирішити проблеми в межах однієї країни (навіть великої) неможливо;

– на рівні держави, оскільки винятково зв'язана екологічна політика кожної держави визначає характеристики екологічної діяльності на мікрорівні та формує підґрунтя для міждержавного консенсусу з питань охорони навколишнього середовища;

– на рівні підприємства, яке через розроблення екологічної політики приймає внутрішні стандарти щодо технології виробництва, екологічності власної продукції та переробки відходів.

Вирішення проблем доквілля починається на рівні держави, однак неможливе без спільних міжнародних зусиль. З іншого боку, міжнародна співпраця навряд чи буде результативною, якщо країна сама не зробить певних внутрішніх кроків.

Екологічна політика в Україні централізована на державному рівні, як наслідок, суспільство та держава не поділяють відповідальності за погіршення стану довкілля, скорочення тривалості життя та погіршення здоров'я населення. На регіональному рівні спроби вирішувати екологічні проблеми взагалі залишаються без адекватного фінансового забезпечення, а тому мають переважно декларативний характер.

Теоретичну основу управління екологічною відповідальністю в широкому сенсі слова формують низка теорій та концепцій, які в узагальненому вигляді представлено в табл. 1.

Багато підприємств нині розглядають екологічну відповідальність як законні і добровільні види діяльності, які можуть забезпечити конкурентоспроможність фірми і закріпити її репутацію під впливом різних соціальних та економічних агентів.

Підприємствам необхідно розглядати захист навколишнього середовища як конкурентні переваги, а не як додаткові витрати або відкладену загрозу [16]. Екологічна відповідальність підприємства повинна бути не просто добровільним заходом, а таким, який буде підтримуватися та заохочуватися державою.

Результатом розвитку теорії управління екологічними проблемами стають процеси екологізації функціональних сфер діяльності виробничого підприємства (рис. 1).

Екологізація господарської діяльності підприємства означає інші вимоги до придбаних сировини та матеріалів (насамперед за критеріями екологічних вимог); упровадження екологічно чистіших технологічних процесів; урахування сучасних екологічних вимог споживачів у продукції; вирішення проблеми утилізації та рециклінгу відходів. Таким чином, завдання вирішення екологічних проблем варто розглядати як механізм інтеграції всіх функціональних сфер на принципах екологізації та їх підняття на інший рівень розвитку. Втілення екологічних питань у сферу функціонування підприємства вимагає організаційного виокремлення функцій екологічного менеджменту, екологічного аудиту, екологічного маркетингу, екологічного інжинірингу тощо.

Як відомо, найбільший вплив на навколишнє середовище зазвичай здійснює саме промисловість. У розвинених країнах діяльність промислових підприємств будується на принципах раціонального використання природних ресурсів та мінімізації негативних впливів на оточення, що є неможливим без здійснення інвестицій, які пов'язані з двома основними групами витрат, такими як:

1) капітальні природоохоронні витрати, що включають витрати на створення нових і реконструкцію наявних природоохоронних основних засобів,

розроблення і впровадження нових екологізованих технологій;

2) поточні природоохоронні витрати, що включають утримання та експлуатацію основних засобів природоохоронного призначення, поводження з відходами, платежі за викиди забруднюючих речовин в природне середовище, витрати на матеріали, паливо, енергію, амортизацію, заробітну плату з нарахуваннями за роботи, які пов'язані із знешкодженням шкідливого впливу виробництва на навколишнє середовище та управлінням природоохоронною діяльністю.

Обмеженість фінансових ресурсів на загальнодержавному рівні та безпосередньо у підприємств зумовлює загострення цілого комплексу екологічних проблем та потребує системного управління, насамперед, на рівні підприємств.

У контексті забезпечення реальної екологічної відповідальності необхідно дотримуватися таких екологічних принципів, сформульованих на основі узагальнення зарубіжного досвіду, як запровадження персональної відповідальності вищого керівництва за реалізацію екологічної політики компанії, неухильне поліпшення екологічних характеристик підприємства і продукції; зниження негативного впливу на навколишнє середовище та раціональне використання природних ресурсів; оцінка й управління екологічними аспектами; екологічна сертифікація продукції як визнання якості; систематичне навчання і підвищення кваліфікації персоналу підприємства в галузі охорони довкілля; екологічний супровід тех-

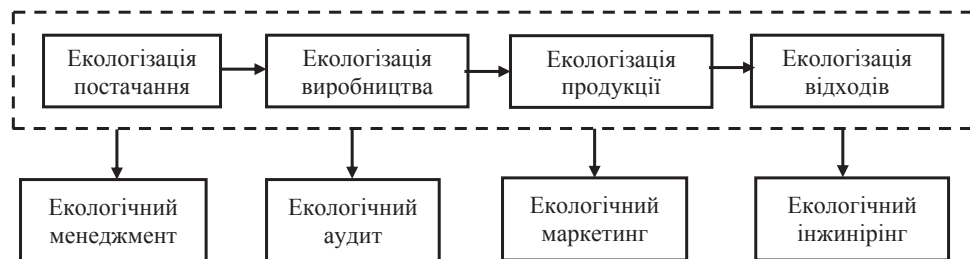

Рис. 1. Втілення екологічних питань у сферу функціонування підприємства

Джерело: розробка авторів

Таблиця 1

Наукові підходи до формування теоретичної бази управління екологічними проблемами

Характеристики	Теорія ноосфери	Концепція екосистеми	Концепція стійкого розвитку	Концепція екологічної модернізації
Період активного розвитку	з 1920-х рр.	з 1940-х рр.	з 1970-х рр.	з 1990-х рр.
Автори	Е. Леруа, В.І. Вернадський	Р. Ліндеммон	У. Каттон, Р. Данлеп	Дж. Хубер, Ф. Буттел
Суть наукового підходу	Вищі форми живої речовини (людство) шляхом розумного впливу здатні докорінно впливати на біосферу, змінюючи її і перетворюючи, керуючись розумінням доцільності необхідності такого впливу.	Індивідуум та його оточення в соціо-природному середовищі є невід'ємними.	Існує фундаментальна залежність людини та суспільства від фізичного середовища існування.	Спрямована на розроблення шляхів виходу з екологічної кризи.
Базисний принцип взаємодії бізнесу та навколишнього середовища	Здійснення планової діяльності для оволодіння природою та правильного розподілу багатства.	Темпи росту населення повинні бути погоджені з виробничим потенціалом глобальної екосистеми.	Забезпечення стійкого розвитку країни через упровадження науково обґрунтованих обмежень, нормативів та правил ведення господарської діяльності.	Цілеспрямоване впровадження нових соціальних стандартів може знизити негативний вплив людства на оточуюче середовище.

Джерело: складено за [3–5, 11]

нологічних процесів виробництва, впровадження у виробництво нових технологій, обладнання, матеріалів, що забезпечують зниження негативної дії на навколишнє середовище; забезпечення відкритості та прозорості інформації про природоохоронну діяльність. Головною метою екологічної програми є підвищення екологічної безпеки виробництва і зниження негативної дії на навколишнє середовище за збереження балансу з соціально-економічними потребами організації.

Сьогодні все більше компаній світу, у тому числі і в Україні, запроваджують заходи з корпоративної соціальної відповідальності, що стосуються всієї системи взаємодії з навколишнім середовищем. Результати проведених досліджень засвідчили, що основними заходами українських підприємств із охорони навколишнього середовища є запровадження енергозберігаючих технологій, підвищення енергоефективності підприємства, використання екологічно сумісних технологій і матеріалів, реалізація програми переробки та утилізації відходів. Більшість із цих заходів є осно-

вними складниками концепції «Зеленого офісу», яка стає все більш популярною в Україні.

На основі узагальнення світового досвіду з досліджуваної проблеми для системного вирішення екологічних проблем пропонуємо впровадити у життя **модель екологічної відповідальності підприємства**, стрижнем якої повинна стати ціль – формування позитивного іміджу компанії. Пропонована модель передбачає розроблення концепції екологічної відповідальності підприємства, формулювання економічної політики підприємства, розроблення етапів реалізації пропонованої політики тощо.

Узагальнений процес упровадження у життя моделі екологічної відповідальності підприємства, запропонований нами, представлено на рис. 2.

Передбачається вибір моделі екологічної відповідальності, яка би повною мірою враховувала специфіку функціонування підприємства та була б зорієнтована на перехід до системного вирішення екологічних проблем, що є особливо важливим для українських підприємств.

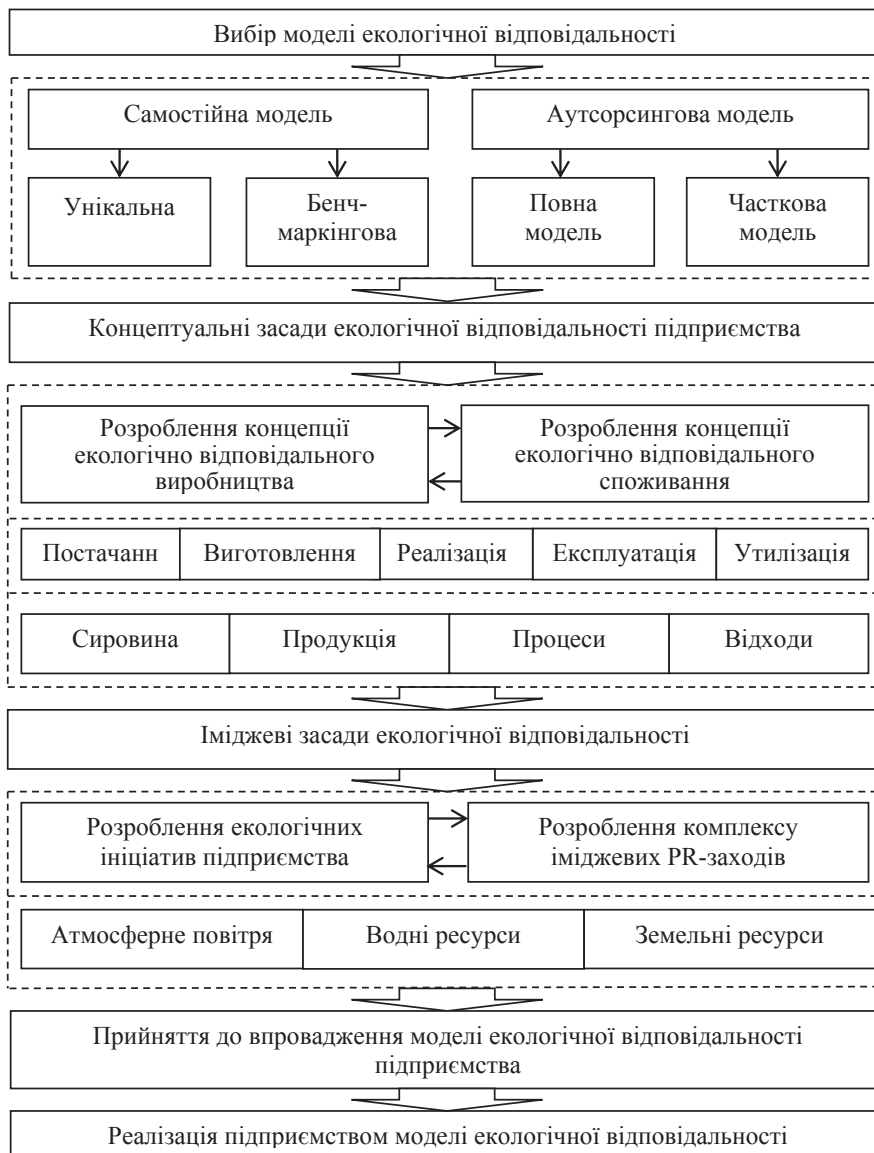

Рис. 2. Процес упровадження у життя моделі екологічної відповідальності підприємства

Джерело: розробка авторів

Базисною ідеєю розроблення та реалізації такої концепції є поліпшення іміджевих характеристик діяльності підприємства. Ця концепція передбачає екологізацію процесів постачання, виробництва, реалізації, експлуатації та утилізації продукції. Це дасть змогу підвищити рівень вимог за критерієм екологічності до сировини, власної продукції, всіх процесів господарювання та відходів діяльності. Здійснення такого комплексу заходів дасть змогу покращити іміджеві характеристики за рахунок їх екологічної спрямованості. На цій основі екологічно відповідальне підприємство може і повинно бути ініціатором екологізації функціонування інших підприємств галузі, регіону, країни.

Реалізація ініціатив у сфері корпоративної соціальної відповідальності, як правило, відрізняється для кожної компанії залежно від цілої низки чинників, таких як розмір і культура, технології виробництва, фінансові можливості тощо.

Створення та дотримання екологічної політики на підприємствах дасть змогу звести до мінімуму негативний вплив цих об'єктів на навколишнє середовище; підвищити ефективність роботи підприємства загалом; знизити ризики для здоров'я працівників та населення прилеглих територій; зменшити ризики нештатних та аварійних ситуацій. Метою екологічної політики повинно стати не одноразове підвищення рівня екологічної безпеки об'єкту, а постійна робота з підвищення пріоритетів охорони навколишнього середовища у процесі господарської діяльності компанії.

Висновки з проведеного дослідження. За результатами проведених досліджень можна констатувати, що:

1. Процес управління екологічною безпекою промислових підприємств залежить як від внутрішнього рівня розвитку екологічного менеджменту, так і від рівня державної екологічної інфраструктури та розвитку її окремих елементів. Внутрішня організація структури забезпечення управління екологічною безпекою підприємств є можливою лише на основі державної підтримки процесів екологізації.

2. Розроблення механізму екологічного управління на національному рівні являє собою сукупність форм і методів забезпечення його єдності на макро-, мезо- і мікрорівні як цілісної еколого-економічної системи, в основі якої лежить управління екологічною безпекою промисловим підприємством, управління технологією, сукупність економічних інструментів екологічного регулювання, стандарти якості.

3. Найбільш важливою рисою управління екологічною безпекою промислових підприємств є формування нової ринкової структури господарського механізму природокористування на всіх рівнях національної економіки, де в основі – зміна ролі і функцій держави в соціально-економічних процесах, побудованих на засадах екологічних імперативів сталого розвитку, з одного боку, і формування екологічно свідомого підприємництва – з іншого. Тому очевидно стає необхідність пошуку нових шляхів і підходів до вирішення екологічних проблем промислового виробництва. Основним із таких шляхів є становлення екологічного менеджменту – ініціативної і результативної діяльності економічних суб'єктів, спрямованої на досягнення власних екологічних цілей, реалізацію проектів і програм, розроблених на основі принципів екологічної політики, з урахуванням екологічних цілей і завдань підприємства.

4. Підприємство є провідною ланкою у процесі екологізації економічного розвитку країни. Управління екологічною безпекою на рівні виробничих систем промислових підприємств формує необхідний фундамент екологізації всієї економічної системи України. Низку рекомендацій зі зниження негативного впливу промислових підприємств на навколишнє середовище, управління екологічною безпекою пропонується розділити на техніко-екологічний (управління технологією) та організаційно-економічний (ефективність функціонування системи екологічного менеджменту та управління якістю) складники.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Веклич О.О. Економічний механізм екологічного регулювання в Україні / О.О. Веклич. – Київ : УІНСІР, 2003. – 89 с.
2. Грішнова О.А. Екологічний вектор соціальної відповідальності / О.А. Грішнова, В.П. Думанська // *Економіка і управління*. – 2011. – № 3. – С. 32–41.
3. Диденко Н.И. *Економіка розвитку* : учеб. пособие. / Н. И. Диденко : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://window.edu.ru/resource>.
4. Добровольський В.В. *Екологічні знання* : навч. посіб. / В.В. Добровольський. – К. : Професіонал, 2005. – 304 с.
5. *Екологический менеджмент и устойчивое развитие* : учебное пособие. Ред. И. Кулясов. – СПб : 2009. – 63 с.
6. Касич А.О. Завдання державної політики сталого розвитку з урахуванням рівня техногенного навантаження / А.О. Касич // *Ефективна економіка*. – 2015. – № 6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3951&p=1>.
7. Касич А.О. Звіт про стійкий розвиток як аналітичний інструмент формування корпоративної соціальної відповідальності / А.О. Касич, Я.Ю. Яковенко // *Ефективна економіка*. – 2014. – № 10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3400>.
8. Кислий В.М. Модель досягнення конкурентоспроможності промислових підприємств на основі екологізації бізнес-процесів / В.М. Кислий, Т.В. Бондар // *Інноваційна економіка* : Всеукр. наук.-виробн. журнал. – 2012. – № 2. – С. 114–120.
9. *Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України* / Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, В.С. Міщенко та ін. – Київ, РВПС України, 1999. – 716 с.
10. *Ріо-де Жанейро – Йоганнесбург: паростки ноосферогенезу і відповідальність за майбутнє* / В.Я. Шевчук, Г.О. Білявський, Ю.М. Саталкін та ін. – К. : Геопринт, 2002. – 118 с.
11. Фасхiev X.A. Трехступенчатая модель управления конкурентоспособностью предприятия / X.A. Фасхiev, E.B. Попова, З.Ф. Шигапова // *Техника машиностроения* : сб. статей. – 2008. – № 4 (68). – С. 49–62.
12. Шаповал В.М. Соціальна відповідальність бізнесу в структурі управління економікою: монографія / В.М. Шаповал. – Д. : Державний ВНЗ «Національний гірничий університет», 2011. – 357 с.
13. Banerjee S. B. (2002). Corporate environmentalism. The construct and its measurement. *Journal of Business Research*. – 2002. – Vol. 55. – P. 177–191.
14. *Creating sustainable cities. Annual report 2011*. [Electronic resource]. – Mode of access http://www.siemens.com/investor/pool/en/investor_relations/siemens_ar_2011.pdf
15. Holtbrugge D. (2012). How international is corporate environmental responsibility? A literature review / Dirk Holtbrugge, Corinna Dogl // *Journal of international management*. – Vol 18. – P. 180–195.
16. Porter M.E., Linde C. (1995). Toward a new conception of the environment-competitiveness relationship. *Journal of Economic Perspectives*. – 1995. – Vol. 9. – P. 97–118.
17. *Social and Environmental Responsibility and the Small Business Owner*. Websource. <http://www.smallbusinessjourney.com/documents/FSBReportonCSRandEnvironment.pdf>
18. UN Global Compact-Accenture. A New Era of Sustainability UN Global Compact-Accenture CEO Study 2010. [Electronic resource]. – Mode of access http://www.unglobalcompact.org/docs/news/events/8.1/UNGC_Accenture_CEO_Study_2010.pdf.